

nim postignućima, te na političkim uvjetima – napose o dodirima i međuprožimanju Bizanta i Zapada – u onodobnoj Europi.

MARIJA-ANA DÜRRIGL

LUDMILA PACNEROVÁ, *Česká bible Hlaholská (bible Vyšebrodská)*, Slovanský ústav AV ČR, nakladatelství Euroslavica, Praha 2000, XXXIX + 526 str.

Izdanje *Česke glagoljske biblije*, odnosno rukopisa tzv. *Višebrodске biblije*, učinilo je dostupnim najznačajniji spomenik češkoglagoljske pismenosti, povezane s književnom djelatnošću Emauskoga samostana »Na Slovanech«. Knjigu je izdao Slavenski institut u Pragu u ediciji »Práce Slovanského ústavu AV ČR. Nová řada, svazek 7«. Za uspješnu realizaciju ovoga, tehnički vrlo zahtjevnog poduhvata, pobrinula se izdavačka kuća Euroslavica.

Izdanje je priredila Ludmila Pacnerová, najistaknutiji poznavalac češkoglagoljske pismenosti. Svome je zadatku autorica pristupila nakon temeljnih priprema i dugogodišnjih istraživanja cijeloga korpusa češkoglagoljskih spomenika. Autoričina znanstvena istraživanja na vrlo su značajan način doprinijela dubljem poznavanju i afirmaciji ovoga značajnog ogranka staročeške pismenosti. Nisu manje ni njezine zasluge u evidentiranju, otkrivanju i objavljivanju (u edicijama ili reedicijama) velikog dijela ove češke kulturne baštine.

Ediciji teksta češkoglagoljske biblije prethodi *Uvod (XIII-LVI)* u kojemu autorica govori o kulturno-povijesnom kontekstu u kojemu se pojavio češki glagolizam u Emauskome samostanu, zatim informira o češkoglagoljskoj pismenosti, o njezinu nekadašnjem opsegu, funkcijama i značenju, slijedi osvrt na *Česku glagoljsku bibliju*, odnosno na njezine danas poznate dijelove, i na njezino značenje. Osobita je pozornost, dakako, posvećena rukopisu *Višebrodске biblije*, njezinu opisu i načelima izdanja. Na kraju dolazi pregled izvora, kratica i oznaka, bibliografija i tabela prijepisa glagoljice u latinicu. Na zadnjih 14 stranica nalaze se kvalitetne reprodukcije u boji, a na str. XXXVIII smješten je crno-bijeli snimak naslovnoga lista kodeksa na kojemu je zapisana glagoljska azbuka.

U sažetom i vrlo instruktivnom uvodu u problematiku češkoga glagolizma pozornost se skreće na činjenicu da je Emauski samostan u Pragu postao uglednom slavenskom znanstvenom i obrazovnom institucijom čije je značenje

daleko nadmašilo lokalne okvire. Nadovezujući se programski na starije domaće, slavenske tradicije, napose svetopropokopske i ćirilometodske, samostan je postao značajan posrednik razmjene kulturnih vrijednosti na razmjerno širokom slavenskom prostoru. Ipak, najneposrednije je povezan s djelatnošću hrvatskih benediktinaca s Pašmana koje je Karlo IV. pozvao u Prag prilikom osnivanja samostana »Na Slovanech« 1347. godine. Njima se uskoro pridružuju češki redovnici koji su prigrlili glagoljicu, ne samo kao pismo liturgijskih knjiga već kao univerzalno pismo koje je pokrivalo sva područja pismenoga izražavanja.

U emauskome su se skriptoriju glagoljicom prepisivale crkvenoslavenske knjige koje su hrvatski benediktinci uspjeli donijeti sa sobom, a uz to su se glagoljicom prepisivali i tekstovi pisani latinicom. S druge strane, potvrđeni su i prijepisi hrvatskih knjiga latinicom. U samostanu su se prevodila djela razvijene staročeške književnosti na hrvatskokrkvenoslavenski jezik. Tu je nastao i vrlo značajni korpus staročeških tekstova pisanih uglavtom hrvatskom glagoljicom. Autorica dopušta da je upravo osnivanje Emauskog samostana moglo predstavljati poticaj za izradu kompletnog biblijskog prijevoda na češki jezik, a gotovo je sigurno da je prijevod biblijske povijesti (*Komestor*) bio priređen specijalno za Emauski samostan. Time je ovaj samostan dao dragocjene impulse za obogaćivanje staročeške književnosti, međutim na tome se nije ograničilo njegovo značenje. Staročeški su prijevodi izazvani potrebom za nužnim priručnicima poučna i obrazovno-odgojna sadržaja, koji su se u samostanima rabili za samostalno čitanje. Poučno štivo na češkom jeziku predstavljalo je specijalnost slavenskoga Emauskoga samostana, u drugim su se samostanima u tu svrhu služili latinskim knjigama. Od češkoglagoljskih knjiga kojima je emauska knjižnica raspolagala fragmentarno su sačuvani prijevodi *Komestora*, *Pasionala* i *Zlatne legende* i, dakako, *Biblija*. Češka glagoljska *Biblija* nedvojbeno nije bila namijenjena liturgijskoj uporabi. Liturgijskim jezikom samostana bio je crkvenoslavenski jezik hrvatske redakcije, sve do 1419. godine kada samostanska obitelj prelazi na stranu utrakvista koji se zalažu za bogoslužje na narodnim jezicima. Upravo je crkvenoslavenski liturgijski jezik predstavljao snažan argument u prilog opravdanosti takvih zahtjeva.

Bogata emauska knjižnica uništena je 1611. godine, te se naša sadašnja znanja o hrvatskoglagoljskim i češkoglagoljskim knjigama koje su tu bile pohranjene temelje na onome što se od nje sačuvalo. Većinom se radi o pojedinim listovima koji su poslužili za korićenje različitih knjiga s kojima su neki od njih dospjeli iza granica Češke: pojedini su fragmenti otkriveni u Slovačkoj, Poljskoj, Njemačkoj i Rusiji. Danas se odlomci češkoglagoljskih i hrvatskogla-

goljskih knjiga najvećim dijelom nalaze u knjižnici Narodnog muzeja u Pragu, ali ima i takvih koji su pohranjeni u drugim češkim i stranim arhivima. Informativni pregled svih češkoglagoljskih spomenika s uputama na njihova izdanja ili na studije o njima daje se na str. XVII-XVIII.

Osobita je pozornost, dakako, posvećena *Češkoj glagoljskoj bibliji*, njezinu sastavu i sačuvanim dijelovima, slijedi kratka karakteristika teksta s osvrtom na mjesto *Češke glagoljske biblije* u tekstološkom razvoju češkoga biblijskoga prijevoda.

Svi danas poznati odlomci češkoglagoljske biblije (ukupno deset), sa signaturama i sadržajem detaljnije su opisani na str. XIX uvoda. Svi su oni dostupni u autoričnim edicijama ili reedicijama (usp. i naš prikaz knjige *Staročeské hlalohské zlomky* u Slovu 38, 1988, 121-124). Upravo ovi fragmenti, koji se srećom odnose na različite dijelove *Biblije*, omogućuju pouzdan zaključak da je *Češka glagoljska biblija* nekada predstavljala monumentalno, u potpunosti završeno djelo od više knjiga (procjene govore o tri, a možda i četiri sveska). Sačuvani tekst koji je predmetom ovoga izdanja sadrži jedan, najvjerojatnije drugi, dio emauskoga biblijskoga prijevoda. Ovaj kodeks iz 1416. godine od 258 pergamentnih folija poznat je pod imenom *Višebrodská biblija*, po samostanu u češkome gradu Vyší Brod odakle je 1791. godine knjiga poklonjena Narodnoj knjižnici u Pragu gdje je danas pohranjena pod sign. XVII A 1.

Češka glagoljska biblija predstavlja unikatan kodeks koji sadrži dijelove najstarijeg češkog biblijskog prijevoda. Klasificirana je kao tekst II. redakcije prijelaznoga karaktera, sa sačuvanim dijelovima prijevoda I. redakcije s jedne strane, dok su neke korekcije, npr. u psaltiru, već po III. redakciji.

Kodikološki opis *Višebrodské biblije*, paleografske bilješke i detaljan opis sadržaja daju se na str. XXII-XXIV. Potanje se govori o inicijalima, među kojima se otkrivaju i latinični (P i S, uz uobičajeno latinično M). Tim povodom autorica primjećuje da ova situacija (uz druge indicije) može upućivati na predložak pisan latinicom, iako je, dakako, svjesna da prisutnost latiničnih inicijala u hrvatskoglagoljskim kodeksima ne predstavlja ništa neuobičajeno. U skladu sa sustavom češke glagoljice, među inicijalima se nalazi i ćirilično G. Najvažnije odlike inicijala ilustrirane su na priloženim snimcima.

Biblijski tekst u *Višebrodskoj bibliji* počinje *Prvom knjigom Ljetopisa* i završava *Psaltinom*, ali se iz detaljna popisa sadržaja vidi da se raspored biblijskih knjiga ne slaže s uobičajenim rasporedom *Vulgate* prema kojoj bi se *Mudroslovne knjige* trebale nalaziti iza *Psaltira*, međutim u *Višebrodskoj bibliji* one su smještene ispred njega. U *Višebrodskoj bibliji* iza *Psaltira* slijede

Biblijske pjesme, Te Deum laudamus i *Symbolum Athanasianum*, i tek onda dolazi Ps 151. Na zadnjim se stranicama nalaze predgovori biblijskim knjigama, a na l. 258a dodatno je zapisan Ps 25. Tu se nalazi i poznati staročeški glagoljski zapis koji izvještava o završetku rada u 1416. godini i o tome da su knjigu prepisali češki, a ne hrvatski redovnici.

Na str. XXV-XXVII kratko je opisan grafijski sustav češke glagoljice, koji se razvio u Emauskome samostanu postupnom prilagodbom hrvatske ugate glagoljice zapisivanju čeških tekstova. U Emausu se njezin repertoar upotpunjuje uvođenjem ćirilicnoga grafema G za bilježenje češkoga glasa H i pronalaze se načini za bilježenje drugih specifičnih čeških glasova. Među najproblematičnije vidljivo spada polifunkcionalni grafem »jat«, na što autorica osobito upozorava. Konkretni suodnosi u *Višebrodskoj bibliji* opisani su na str. XXVI i XXVII. Za zapisivanje čeških tekstova glagoljica se pokazala prikladnijom od latinice koja nije imala posebne grafeme za specijalne slavenske glasove, pa je zapisivanje pojedinih čeških glasova, napose suglasnika, bilo točnije od latiničnih zapisa. Zbog toga zapisi češkoga jezika glagoljicom pružaju dragocjene informacije o tadašnjem glasovnom sustavu staročeškoga jezika i vrijedan su izvor za praćenje njegova razvoja.

Edicija je priređena u suglasnosti s načelima koja se primjenjuju u Kyasovu akademskom izdanju staročeške biblije, dakako uz uvažavanje specifičnosti teksta zapisana glagoljicom. Tekst *Višebrodске biblije* transliteriran je u latinicu uz čuvanje svih njegovih osobitosti (raspored teksta na pojedinim listovima i redovima, pisanje skraćenih riječi, velikih i malih slova itd.). Intervencije koje olakšavaju snalaženje u tekstu odnose se na uobičajene slučajeve (podjela teksta na biblijske stihove i njihovo numeriranje prema *Vulgati*, uvođenje granice riječi, razvezivanje ligatura). Osobita je pozornost posvećena brojnim raznolikim korektorskim zahvatima: to su popravci pisarskih pogrešaka, dopune ispuštena teksta, zamjene starijih čitanja novijima itd. Te su korekcije djelomice suvremene s tekstem, djelomice su novije, i često su vrlo teško čitljive. One jasno potvrđuju da se tekst *Biblije* stalno čitao, te se morao aktualizirati. Uz to autorica otkriva da se neke korekture (iako nesustavno) odnose i na bilježenje češke duljine crticom nad samoglasnikom uslijed primjene novih principa Husove pravopisne reforme, što predstavlja vrlo značajan prilog ranije iznesenu mišljenju o »emauskim izvorima češkoga dijakritičkoga pravopisa« (F. V. Mareš, 1975). Kako su te korekcije višestruko značajne, bilo je potrebno u ediciji sačuvati sve informacije koje one pružaju. Načini prenošenja korektorskih intervencija objašnjavaju se na str. XXVII-XXVIII uvoda. Uz tekst ide parakri-

tički aparat. Kritički se aparat ne navodi, jer su varijante iz *Češke glagoljske biblije* (po autoričinu prijepisu) uzete u obzir već u izdanju staročeške biblije (V. Kvas, *Staročeská bible Drážďanská a Olomoucká I-IV*, Praha 1981, 1985, 1988, 1996).

Emausko razdoblje u kojemu dolazi do obostrano poticajna ukrštavanja čeških i hrvatskih kulturnih vrijednosti pokreće niz značajnih pitanja i otvara prostore za nova istraživanja. Možemo spomenuti npr. još uvijek nedovoljno istraženo pitanje o bohemizmima u hrvatskim prijevodima s češkoga, ili zanimljivo pitanje o utjecajima emauskoga hrvatskokrkvenoslavenskog jezika na staročeški. Dok su u hrvatskim tekstovima bohemizmi česta pojava, u češkoglagoljskim tekstovima zapravo nema kroatizama (barem ne svjesnih). S druge pak strane, kroatizmi emauskog podrijetla javljaju se u Klaretovim rječnicima. Češkoglagoljski spomenici kao unikatni izvori, dakako, imaju neprocjenjivo značenje za praćenje razvoja češkoga jezika, kao i za istraživanje tekstološke tradicije češkoga biblijskoga prijevoda zbog čuvanja drugdje nepotvrđena stanja teksta.

Objavljivanje izvora stvara osnovne uvjete za potanje istraživanje ovoga bogata materijala, kako u detaljima tako i u širem kulturno-povijesnom kontekstu. Zahvaljujući prisutnoj ediciji, znanstvenoj je javnosti sada na raspolaganju najopsežniji i najznačajniji sačuvani spomenik češkoglagoljske emauske pismenosti u primjernu izdanju koje zadovoljava sve zahtjeve suvremenoga načina izdavanja teksta.

ZDENKA RIBAROVA

CHRISTOPH KOCH: *Kommentiertes Wort- und Formenverzeichnis des altkirchenslavischen Codex Assemanianus*. Monumenta linguae slavicae dialecti veteris. Tom. XLIII, Weiher – Freiburg i. Br., 2000.

U izdanju Monumenta linguae slavicae XLIII (Weiher – Freiburg, 2000.) izašlo je ovo opsežno djelo koje obuhvaća 909 stranica, od čega ih se 777 odnosi na sam *Rječnik*. U *Predgovoru* autor uz konstataciju da je *Assemanijevo evanđelje* jedan od najvažnijih rukopisa staroslavenskoga kanona napominje da je nastojao uzastopnim kontrolama vrednovati prezentiranu građu, ali je ipak ostalo dvojba, a i vjerojatnih pogrešaka.